

VLAAMSE COMMISSIE ONROEREND ERFGOED

ADVIES VCOE 2020|001 VAN 16 JANUARI 2020

OVER DE VOORLOPIGE BESCHERMING ALS MONUMENT VAN SCHANS XVII IN ANTWERPEN, NAAR AANLEIDING VAN DE ADVIESVRAAG VAN MINISTER MATTHIAS DIEPENDAELE VAN 2 DECEMBER 2019

De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 16 januari 2020 volgend advies uit:

1. De VCOE ontving op 2 december 2019 een adviesvraag van Matthias Diependaele, minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed, over de voorlopige bescherming als monument van schans XVII in Antwerpen. De commissie spreekt zich in dit advies uit over de documenten in het kader van de voorlopige bescherming, met name: (a) het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming, (b) de fotoregistratie, (c) het afbakeningsplan en (d) het inhoudelijke dossier met documentatiebijlage.
2. Het voorliggende beschermingsvoorstel vloeit voort uit een waarderend onderzoek naar het militair erfgoed van de vesting Antwerpen. Hierbij werd een selectie forten, schansen en omwallingen weerhouden voor opname in de erfgoedinventaris en bescherming, waaronder schans XVII als representatief voorbeeld van een reeks opeenvolgende schansen in de veiligheidsomwalling die begin twintigste eeuw werd aangelegd rond Antwerpen. Het inhoudelijk dossier gaat uitvoerig in op de rol van dit type vestingbouw binnen de ontstaansgeschiedenis van een nationaal relict en belicht de goede bewaartoestand, de representativiteit en unieke ligging van schans XVII ten opzichte van gelijkaardige sites.

De commissie vindt het positief dat het beschermingsvoorstel tot stand kwam op basis van een duidelijk afwegingskader uitgaande van de actuele beschermingstoestand van de verschillende onderdelen van de vesting Antwerpen. Van de 57 overgebleven onderdelen, werden reeds 29 relicten beschermd. De schansen van de binnenste fortengordel zijn hieronder nog niet vertegenwoordigd. Als meest intacte schans en enige site met een niet bebouwd interval voegt de bescherming van schans XVII dus een nieuw type militair erfgoed toe aan het bestaande beschermingspakket. Ter verduidelijking van deze toegevoegde waarde vraagt de commissie om in het inhoudelijke dossier een overzichtstabel op te nemen waarin elk van de 9 bewaarde schansen van de binnenste fortengordel – in het bijzonder de nabijgelegen schans XVI – wordt getoetst aan de gehanteerde selectiecriteria.

3. Artikel 1 van het ministerieel besluit legt de bescherming als monument vast van schans XVII en verwijst tevens naar het afbakeningsplan en de fotoregistratie die als bijlagen bij het beschermingsbesluit werden gevoegd.

De gekozen afbakening omvat het volledige schanseiland met het hoofdgebouw, de omringende droge gracht, de vuurkam, de geschutkoepel en een Duitse bunker en loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog, alsook de aanzet van de strook ten noorden van het eiland waarop oorspronkelijk de plaatsing van een stalen hek voorzien was. Een deel van het betrokken perceel wordt uitgesloten uit de beschermingsperimeter aangezien het goedgekeurde RUP 'Keerlus Moerelei' er de mogelijke aanleg voorziet van een keerlus voor de tramverlenging op de Sint-

Bernardsesteenweg. Uit het inhoudelijke dossier blijkt verder dat het aanvankelijk de bedoeling was om de bescherming uit te breiden tot de nabijgelegen schans XVI. Het niet bebouwde interval tussen de twee schansen maakt het in principe mogelijk om de vroegere schoots- en waarnemingsvelden te herstellen. Deze tussenliggende percelen zijn echter bestemd als woon- en parkgebied, waardoor besloten werd om de ruimtelijke samenhang in zijn geheel niet af te bakenen. De commissie merkt evenwel op dat het open interval tussen beide schansen uitzonderlijk bewaard bleef en meent dat de bestemming van de percelen een ruimere beschermingsperimeter niet onmogelijk maakt. De commissie vraagt alsnog te onderzoeken of schans XVII en schans XVI als één geheel beschermd kunnen worden.

De commissie merkt evenwel op dat het bijgevoegde afbakeningsplan enkel de contouren weergeeft van het hoofdgebouw zonder aanduiding van de ruïne van de geschutkoepel en 'zachte' erfgoedelementen zoals de ophogingen, de omgrachting en de in de vuurkam uitgegraven loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog. Ook de ligging van de bijhorende Duitse bunker is hierop niet aangeduid. Volgens het inhoudelijke dossier vormt deze bunker nochtans een uniek kenmerk van het schanseiland. Omwille van de dichte begroeiing kon echter *'niet worden vastgesteld of de bunker er nog was en in welke toestand hij zich bevond'*. Aangezien bovenvermelde elementen integraal deel uitmaken van de bescherming vraagt de commissie deze nauwkeurig te documenteren op het afbakeningsplan of op een apart grondplan van de bestaande toestand. Specifiek wat betreft de Duitse bunker met loopgraaf vraagt de commissie om uitsluitsel te geven over hun bewaringstoestand en de documentatiebijlage aan te vullen met de beelden uit de aangehaalde fotoreportage van de Simon Stevinstichting.

4. Artikel 2 van het ministerieel besluit verwijst naar de historische, architecturale en ruimtelijk-structurende waarden die de bescherming van schans XVII verantwoorden. De toekenning hiervan wordt volgens de commissie overtuigend gemotiveerd. Het inhoudelijke dossier verduidelijkt verder dat werd nagegaan of de site tevens een technische waarde bezit, maar omwille van het ontbreken van de originele wapenuitrusting is deze waarde te beperkt aanwezig. Ook de culturele en wetenschappelijke waarden bleken na het waarderende onderzoek niet van toepassing te zijn op de betreffende site. De archeologische waarde werd daarentegen niet onderzocht, hoewel het dossier expliciet verwijst naar het mogelijke archeologische potentieel van fortificaties in de vesting Antwerpen. De commissie vraagt aldus te verduidelijken of dit aspect in rekening werd gebracht bij de waardebepaling van schans XVII en, indien niet het geval, alsnog te onderzoeken of er al dan niet een archeologische erfgoedwaarde kan worden toegekend.

Artikel 2 bevat tevens een omschrijving en opsomming van de aanwezige erfgoedelementen en -kenmerken. Dit overzicht typeert het uitzicht van het schanseiland, de gebouwen en omgeving en focust daarbij voornamelijk op het materiaalgebruik en de algemene kenmerken van de site. Ook het sobere interieur wordt in algemene termen aangehaald. Specifieke interieurelementen, zoals de verankerde plaataffuiten en de nissen, worden niet afzonderlijk beschreven. Desondanks stelt de beheersvisie dat *'kleine interieurelementen zoals gewelfhaken, roosters, muurnissen, openingen voor plaataffuiten'* zichtbaar moeten blijven. De commissie vraagt daarom deze erfgoedelementen specifiek te omschrijven in het beschermingsbesluit op basis van de informatie uit het inhoudelijke dossier.

5. De beheersvisie voor het monument is opgenomen in artikel 3 van het ministerieel besluit. De commissie vindt het positief dat de gedetailleerde beheersdoelstellingen uitgaan van een maximale vrijwaring en versterking van de vormgeving, schaal en interieurafwerking van de schansgebouwen en het kenmerkende (micro)reliëf van het schanseiland. Aansluitend op de

bemerking in paragraaf 3 van dit advies vraagt de commissie om ook specifieke beheersdoelstellingen op te nemen voor de als ruïne te bewaren geschutkoepel en de Duitse bunker met loopgraaf.

Volledigheidshalve wijst de commissie erop dat beheersdoelstelling 3^od gewag maakt van een mogelijk 'herstel' van het oorspronkelijke ventilatiesysteem in het hoofdgebouw, terwijl het inhoudelijke dossier aangeeft dat dit systeem op heden verdwenen is of nooit werd geplaatst. De commissie vraagt dan ook deze doelstelling in die zin te herformuleren.

6. De commissie ondersteunt artikel 4 van het ministerieel besluit dat de voorschriften formuleert voor de instandhouding en het onderhoud van het te beschermen monument.
7. De commissie kan zich tevens vinden in artikel 5 van het ministerieel besluit dat de opsomming bevat van de toelatingsplichten voor het te beschermen monument.
8. Met betrekking tot het inhoudelijke dossier formuleert de commissie tot slot volgende bemerkingen:
 - Op pag. 4 wordt gesteld dat er van de oorspronkelijke forten, schansen en omwallingen van de vesting Antwerpen 57 onderdelen bewaard bleven. Verderop in het dossier (pag. 5) is er sprake van 55 bewaarde onderdelen van de binnenste en buitenste fortengordel. De commissie vraagt dit verschil in aantal te verduidelijken of te corrigeren.
 - Het inhoudelijke dossier bevat enkele onjuiste verwijzingen naar de documentatiebijlage (5.3). Zo wordt op pag. 11 foutief verwezen naar figuur 10 in de bijlage in plaats van figuur 6. Op dezelfde pagina wordt dan weer verwezen naar figuur 6, terwijl de passage vermoedelijk betrekking heeft op een andere afbeelding (figuur 5?).
 - In de toelichting bij de beheersvisie op pag. 18 wordt de lezer aangesproken in de tweede persoon enkelvoud ('je'). De commissie vraagt hier consequent 'men' of een passieve omschrijving te gebruiken.
 - De zin '*vandalisme tegengaan, wordt aangemoedigd*' op pag. 18 moet worden geherformuleerd.
9. Op basis van bovenstaande argumentatie en opmerkingen geeft de commissie een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige bescherming als monument van schans XVII. De commissie vraagt in het bijzonder:
 - een overzichtstabel op te nemen waarin de bewaarde schansen van de vesting Antwerpen worden getoetst aan de selectiecriteria;
 - alsnog te onderzoeken of schans XVII en schans XVI als één geheel beschermd kunnen worden;
 - de onderdelen van het schanseiland nauwkeurig aan te duiden op het afbakeningsplan of op een grondplan van de bestaande toestand;
 - uitsluitel te geven over de bewaringstoestand van de Duitse bunker en loopgraaf en de historische foto's van deze bunker toe te voegen aan de documentatiebijlage;
 - te verduidelijken of de archeologische waarde al dan niet kan worden toegekend;
 - kleine interieurelementen specifiek te omschrijven in het beschermingsbesluit;

- beheersdoelstellingen op te nemen voor de geschutkoepel, Duitse bunker en loopgraaf en beheersdoelstelling 3°d te herformuleren

Namens de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed,

Michiel Deweydt

Voorzitter